

ARJAN DEN BOER, BART VAN HOEK, MARTIJN HAAN,
MARTJAN KUIT EN TEUN MEURS

BRUUT ATLAS VAN HET BRUTALISME IN NEDERLAND

Zwolle (WBooks), 2023, 320 pp., ill. in zwart-wit en
kleur, ISBN 9789462585379, € 69,95

Een stevig boek in gewicht en formaat wordt wel gek- scherend aangeduid als 'stoeptegel'. Monografieën over architecten of gebouwen hebben nogal eens de neiging zwaar en bonkig uit te vallen; ze liggen niet lekker in de hand en zijn moeilijk mee te nemen op reis, mocht de inhoud je daartoe inspireren. Impone- ren op counters van boekhandels en op bureaus van op- drachtgevers doen ze echter wel. En het moet gezegd: architectuur komt op papier het beste tot uitdrukking in groot formaat en met messcherpe beelden. Voor *BRUUT. Atlas van het brutalisme in Nederland*, is het 'format' van de stoeptegel juist treffend gekozen. Beton is immers het leidend voorwerp van dit lijvige boekwerk, dat werd samengesteld door vijf bewonde- raars van dit vaak verguisde materiaal. 'Een boek dat voelt als een ferme handdruk', stelt architectuurjour- nalist Kirsten Hannema in haar inleidende essay, naar analogie van de verpletterende indruk die brutalisti- sche gebouwen in eerste instantie op een mens kun- nen hebben. Ze zijn aanwezig, ongenaakbaar en onver- biddelijk, maar bij nadere beschouwing geven ze vaak ook hun charme, schoonheid en tactiliteit prijs. 'A building you must dare to love', schreef Tracy Metz ooit over de Amerikaanse ambassade in Den Haag, een ontwerp van Marcel Breuer en een van de honderd ge- bouwen in het boek.

Met de in *BRUUT* gepresenteerde selectie van gebou- wen willen de samenstellers bijdragen aan de her- waardering van het brutalisme. Daarmee sluiten ze aan op de hausse aan belangstelling voor brutalis- tische architectuur die de afgelopen jaren is ontstaan op sociale media, waaraan zij zelf hebben bijgedragen

en waar zij elkaar hebben gevonden. Maar ook het aan- tal fysieke publicaties over brutalistische architectuur in de ons omringende landen is groeiende, met het Verenigd Koninkrijk als absolute koploper. Elke goede boekhandel of museumwinkel in Londen heeft al gauw een plank vol met meer of minder serieuze bescho- wingen over het brutalistische erfgoed van het land. Een van de meest diepgaande, betrokken en vermake- lijke boeken is *Raw concrete. The beauty of brutalism* (2016) van Barnabas Calder. Het is niet verwonderlijk dat Engeland hierin vooroploopt, omdat brutalisme daar in één adem wordt genoemd met de opbouw van de welvaartsstaat in de naoorlogse decennia en de op- komst van een geheel nieuwe generatie architecten. Alison en Peter Smithson worden beschouwd als de grondleggers van New Brutalism en hun Hunstanton School uit 1953 als de start van een nieuw tijdperk. Te- recht merken de auteurs van *BRUUT* op dat brutalisme in Nederland nooit de omvang heeft gekregen zoals in het Verenigd Koninkrijk, maar dat er wel degelijk ge- bouwen te vinden zijn die er onder geschaard kunnen worden.

De grote vraag is dan natuurlijk wat precies de defini- tie van brutalisme is. Volgens de auteurs is er geen eensluidende omschrijving, maar is er sprake van een diffuus beeld van wat het zou kunnen zijn. Het op Face- book populaire The Brutalism Appreciation Society gaat uit van onafgewerkte materialen, ongebruikelijke vormen, zware materialen en een zekere geslotenheid in de architectuur. In het omvangrijke naslagwerk *At- las of brutalist architecture* (2018), dat voorbeelden uit 108 landen aan bod laat komen, is het gebruik van

zichtbeton geen voorwaarde, maar worden begrippen als provocerend, sculpturaal, onbeschaamd aanwezig en zelfgenoegzaam aan brutalisme verbonden; kenmerken die eerder beschrijven wat gebouwen uitstralen of hoe ze overkomen. Dat het bij brutalisme niet gaat om de middelen *an sich* maar om de zeggingskracht, stelde ook architectuurcriticus Reyner Banham in 1955 al vast. De samenstellers van *BRUUT* verwijzen naar zijn beroemde essay in *Architectural Review*, waarin hij als eerste gewag maakte van het brutalisme als nieuwe stroming in de architectuur. Banham karakteriseerde brutalistische gebouwen als objecten die je bijblijven, die hun structuur tonen en waarin materialen zichzelf zijn, maar hij noemde ook kenmerken als brutaal, compromisloos en vasthoudend.

Volgens de auteurs is de definitie van brutalisme 'niet in beton gegoten', maar vatbaar voor interpretatie. Dit bood hun de vrijheid hun eigen begrip van brutalisme te hanteren en dit in vijf kenmerken samen te vatten. Deze kenmerken, of liever gezegd criteria, vormen de meetlat waarlangs zij een groslijst van meer dan vijfhonderd gebouwen hebben gelegd, om uiteindelijk te komen tot de geselecteerde honderd bruto gebouwen van Nederland. De criteria zijn weer vertaald naar het acroniem *BRUUT*. Dat lijkt een vondst, maar deze komt hier en daar wat krampachtig over. De B staat uiteraard voor *beton*, en hoewel alle verschijningsvormen worden omarmd is het motto 'hoe ruwer, hoe beter'. Dit wordt nog eens benadrukt door de R van *ruw*, waarmee onafgewerkte oppervlakken en eerlijke materialen worden bedoeld. Welke materialen dit anders dan beton kunnen zijn, wordt niet benoemd. De eerste U duidt op de *uitgesproken* manier waarop de constructie wordt getoond en soms extra is aangezet. Dat laatste komt terug in de tweede U van *ultra*, die staat voor groot, zwaar, massief en imposant met groteske, sculpturale vormen. De T maakt het acroniem af en duidt op *textuur*: hoe oppervlakken aanvoelen en visuele patronen laten zien. De honderd geselecteerde gebouwen hebben op z'n minst twee vinkjes en de gepresenteerde top-twintig van bruto bouwwerken scoren op alle vijf criteria. De samenstellers hebben zich echter niet blindgestaard op het aantal behaalde vinkjes, maar vonden het ook van belang dat de 'geest van Le Corbusier', een van de grondleggers van het brutalisme, in een gebouw te herkennen valt. Het is jammer dat niet wordt uitgelegd wat dat precies inhoudt, maar het zal ongetwijfeld te maken hebben met de provocerende, eigenwijze en compromisloze houding van diens architectuur. Het is juiste die zeggingskracht die brutalistische gebouwen zo imponerend maakt.

Zoals het een atlas betaamt, zijn de geselecteerde projecten per regio gerangschikt, waarbij opvalt dat de provincies Noord- en Zuid-Holland op brutalistisch gebied het meest te bieden hebben. Desondanks is het

gelukt enkele vaak onbekende, maar minstens zo interessante projecten in de verste uithoeken van het land of buiten het stedelijk gebied op te nemen, zoals kantoorgebouw De Hogelanden in het Groningse Farmsum, de Oda-flat in het dorpse Sint-Oedenrode en de uitkijkpost in het infrastructurele landschap van de Volkeraksluizen. En stiekem staan er veel meer dan honderd gebouwen in, doordat de thematische hoofdstukken over onder meer woningbouw, kantoorgebouwen en schoolgebouwen ook zijn geïllustreerd met projecten die de selectie niet hebben gehaald of inmiddels zijn gesloopt. Daarbij bevat het boek een verklarende begrippenlijst en vijf portretten van brutalistische boegbeelden en veelbouwers, met de relatief onbekende Sier van Rhijn als onverwachte grootheid. Ze geven inzicht in hun oeuvres en maken duidelijk dat brutalisme vaak een label is dat in retrospectief op hun werk is geplakt. Het is geen eenduidige bouwstijl, maar heeft raakvlakken met meerdere tendensen in de architectuur, zoals de grootschaligheid van het naoorlogs modernisme, maar ook met de kleinschaligheid van het structuralisme.

In de inleiding omschrijven de samenstellers *BRUUT* als een eerste poging tot een inventarisatie van brutalistische architectuur in Nederland. Daarmee doen zij hun werk echter tekort. Het is een enorme prestatie om zoveel informatie over honderd gebouwen te structureren en te verwerken tot levendige teksten. Het leuke van het boek zit in die honderd beschrijvingen. Die lopen weliswaar uiteen qua lengte, structuur en diepgang, maar staan vol wetenswaardigheden die niet alleen het brutalistische van de gebouwen duiden, maar ook ingaan op de stedenbouwkundige context, de achtergronden van hun ontstaan, de ophef die ze veroorzaakten en de grappige bijnamen die ze kregen (radiator, betongerecht). Samen met de prachtige foto's vertellen ze een deel van het verhaal over een van de meest ingrijpende periodes in de ruimtelijke en architectonische ontwikkeling van ons land. Dat verhaal verdient het om levend te worden gehouden, want ondanks de toenemende aandacht voor het brutalisme als relevant en substantieel onderdeel van de Post 65-periode, is het voortbestaan ervan nog vaak onzeker. Zo valt het gebouw van het Koninklijk Conservatorium in Den Haag ten prooi aan de slopershamer en volgen er ongetwijfeld meer. Het is niet voor niets dat de auteurs van het boek een bijdrage willen leveren aan de herwaardering van het brutalisme. Daarvoor hebben ze met *BRUUT* een stevig fundament gelegd.

WIJNAND GALEMA

